

नेपाली भाषा र साहित्यका पुस्तक प्रकाशन पराम्परामा
विद्यार्थी पुस्तक प्रकाशनको योगदान

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत
स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका निम्ति

प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता

थर्कप्रसाद धमला
नेपाली शिक्षण समिति
रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस
प्रदर्शनी मार्ग
२०६५

शोधनिर्देशक
हरिप्रसाद पराजुली
सह-प्राध्यापक

नेपाली भाषा र साहित्यका पुस्तक प्रकाशन परम्परामा
विद्यार्थी पुस्तक प्रकाशनको योगदान

थर्कप्रसाद धमला
नेपाली स्नातकोत्तर
रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस
प्रदर्शनी मार्ग

मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस नेपाली स्नातकोत्तर तहको दसौं पत्रको परिपूर्तिको निम्ति नेपाली भाषा र साहित्यका पुस्तक प्रकाशनपरम्परामा विद्यार्थी पुस्तक प्रकाशनको योगदान शीर्षकको शोधपत्र श्री थर्कप्रसाद धमलाले मेरो निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । मिहिनेतपूर्वक तयार पारिएको उक्त शोधकार्यबाट म सन्तुष्ट छु । यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका निम्ति नेपाली विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

शोध निर्देशक

सहप्रा. हरिप्रसाद पराजुली

कृतज्ञता ज्ञापन

नेपाली स्नातकोत्तर तहका प्रथम र द्वितीय वर्षका निम्ति पाठ्यक्रमअनुसार निर्धारित नवौँपत्रका समुत्तीर्ण गरेपछि, आदरणीय शोधनिर्देशक गुरु हरिप्रसाद पराजुलीको राय/सल्लाहअनुसार नेपाली भाषा र साहित्यका पुस्तक प्रकाशनपरम्परामा विद्यार्थी पुस्तक प्रकाशनको योगदान शीर्षकमा शोधकार्य गर्न शोधप्रस्ताव तयार गरी बुझाएको केही समयपछि, सो प्रस्ताव स्वीकृत भएको जानकारी पाएँ । त्यसपछि म शोधनिर्देशकको सल्लाह, सुझाव र निर्देशनअनुसार शोधकार्यमा समर्पित हुन थालें । त्यस क्रममा नेपाली भाषा र साहित्यका पुस्तक प्रकाशनपरम्परा खोज्दै जाँदा मोतीराम भट्टसम्म पुग्ने स्थिति देखिएको हुनाले हालसम्म भए गरेका प्रकाशन गतिविधिहरूलाई पनि यथोचित स्थान दिई प्रस्तुत गरिएको छ । यो शोधपत्र तयार गर्न विभिन्न पुस्तकालयमा गएर सम्पर्क गरी विषयगत सैद्धान्तिक सामग्रीहरू अध्ययन गर्दै शोध कार्यका निम्ति महत्त्वपूर्ण सैद्धान्तिक तथा शोधविषय केन्द्रित विभिन्न सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । विभिन्न पुस्तकालयमा रहेका सामग्रीहरू अध्ययन गरी टिपोट गर्ने सुविधा प्रदान गरेवापत पद्मकन्या बहुमुखी क्याम्पस पुस्तकालयका दिव्यतारा बज्राचार्य तथा विष्णुबहादुर गिरी, रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस पुस्तकालयका इन्दिरा निरौला, राष्ट्रिय पुस्तकालयका निम्ति संस्कृत विभागीय प्रमुख शरदचन्द्र आचार्य, त्रि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालय परिवार, कीर्तिपुर, केशर पुस्तकालय परिवार, डिल्लीरमण कल्याणी रेग्मी पुस्तकालय परिवारप्रति पनि म हार्दिक आभार प्रकट गर्छु । त्यस्तै, मलाई शोधकार्यमा कुशलतापूर्वक निर्देशन गरी शोधपत्रलाई पूर्ण आकार प्रदान गर्न सहयोग पुर्याउनुहुने निर्देशक सहप्रा. हरिप्रसाद पराजुलीज्यूप्रति अत्यन्त श्रद्धावनत भई कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । मलाई शोध कार्यमा बारम्बार प्रेरणा र हौसला प्रदान गर्नुहुने रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पसका नेपाली विभागीय परिवार, त्रि.वि. शिक्षाशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत केन्द्रीय नेपाली भाषा शिक्षाका सहप्रा. पारसमणि भण्डारी एवम् मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत केन्द्रीय नेपाली विभागीय प्रमुख प्रा. राजेन्द्र सुवेदीप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । त्यस्तै शोधकार्यमा सदैव प्रेरणा प्रदान गर्नुहुने आत्मीय मित्र तुलसीराम घिमिरेज्यूलाई पनि सदा स्मरण गरिरहनेछु ।

प्रस्तुत शोधकार्य नेपालको प्रसिद्ध निजी तहको प्रकाशन संस्थाका रूपमा स्थापित हुँदै गएको विद्यार्थी पुस्तक प्रकाशन संस्थामा केन्द्रित रहेको हुनाले सो संस्थाका प्रमुख श्री शान्त गौतमप्रति हृदयतः कृतज्ञ छु । त्यसै गरी यस शोधपत्रलाई आफ्नो अमूल्य समय दिई टड्कन गर्ने एस.बी. कम्प्युटरका लागि शशीकला राई तथा अन्य सहयोगीहरूप्रति पनि हृदयतः धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । अन्त्यमा, म यो शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका निमित्त रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस नेपाली शिक्षण समितिसमक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

विनीत

थर्कप्रसाद धमला

परीक्षा रोल नं. १५७१

क्याम्पस रोल नं. ३९

रजिस्ट्रेशन नं. १०५३१-९४

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय

प.सं.

च.नं.

स्वीकृतिपत्र

रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पसका विद्यार्थी श्री थर्कप्रसाद धमलाले नेपाली एम.ए. दसौं पत्रको प्रयोजनका निम्ति प्रस्तुत गर्नुभएको नेपाली भाषा र साहित्यका पुस्तक प्रकाशनपरम्परामा विद्यार्थी पुस्तक प्रकाशनको योगदान शीर्षकको शोधपत्र सोही प्रयोजनका लागि स्वीकृत गरिएको छ।

मूल्याङ्कन समिति

(शंकर सुब्बा)

विभागीय प्रमुख

(हरिप्रसाद पराजुली)

शोधनिर्देशक

(बद्रीविशाल भट्टराई)

बाह्य विशेषज्ञ

.....
हस्ताक्षर

.....
हस्ताक्षर

.....
हस्ताक्षर

मिति : २०६५/१०/५ गते

विषयसूची

परिच्छेद - एक

शोध-परिचय	२-८
१.१ शोधशीर्षक	२
१.२ शोधकार्यको प्रयोजन	२
१.३ विषयपरिचय	२
१.४ समस्याकथन	४
१.५ शोधकार्यका उद्देश्य	५
१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा	५
१.७ शोधकार्यको औचित्य	७
१.८ शोधकार्यको सीमाङ्गन	७
१.९ शोधविधि	८
१.१० शोधपत्रको रूपरेखा	८

परिच्छेद - दुई

नेपालमा पाठ्यसामग्री निर्माण/प्रकाशनको पूर्वआधुनिक काल	१०-२४
२.१ परिचय	१०
२.२ नेपाली भाषामा पाठ्यसामग्रीको उत्पादन	१०
२.२.१ शिक्षित र अशिक्षित दुवै पक्षको निर्णयात्मक बोली वा अभिव्यक्ति	११
२.३ प्राथमिक कालीन साहित्य	१२
२.४ प्राथमिक कालमा पाठ्यसामग्री प्रकाशन	१३
२.५ प्राचीन पाठ्यसामग्रीका स्रोतहरू	१४
२.६ पाठ्यसामग्रीको मुद्रण प्रारम्भ	१५

२.७ माध्यमिक कालीन पाठ्यसामग्रीका स्रोतहरू	१६
२.८ सामूहिक प्रयत्न र सिर्जनालाई निरन्तरता	१८
२.९ पाठ्यसामग्री प्रकाशनको निरन्तरता	१९
२.९.१ गिद्धे प्रेसको स्थापना	१९
२.९.२ टाइप छापाखाना	२०
२.९.३ मनोरञ्जन छापाखाना	२०
२.९.४ नारायणहिटी छापाखाना	२१
२.९.५ जङ्गी लिथोग्राफिक छापाखाना	२१
२.९.६ वैज्ञानिक गेहेन्द्रशमशेर र नारायण प्रेस	२१
२.९.७ बुद्ध प्रेस	२२
२.९.८ पं. निष्ठानन्द बज्राचार्य र लिथो मेसिन	२२
२.१० निष्कर्ष	२३

परिच्छेद - तीन

नेपाली भाषा र साहित्यसम्बन्धी पुस्तक प्रकाशनको आधुनिक काल	२६-३७
३.१ परिचय	२६
३.२ आधुनिक कालीन नेपाली प्रकाशनको संक्षिप्त रेखाङ्कन	२७
३.३ आधुनिक पुस्तक प्रकाशनका प्रमुख पक्ष	३१
३.४ आधुनिक कालीन पुस्तक प्रकाशनका प्रमुख प्रविधि	३२
३.५ निष्कर्ष	३५

परिच्छेद - चार

नेपाली भाषा र साहित्यका पुस्तक प्रकाशनपरम्परामा विद्यार्थी पुस्तक प्रकाशनको योगदान	३९-१२४
४.१ परिचय	३९
४.२ विद्यार्थी पुस्तक प्रकाशनको कार्यक्षेत्रमा संलग्नता	४०
४.३ पुस्तक प्रकाशनमा विविधता	४१
४.३.१ विद्यार्थी पुस्तक प्रकाशनका उत्पादनहरू	४२
४.३.२ विद्यार्थी पुस्तक प्रकाशनका लेखकहरू	४३
४.३.३ पुस्तकहरूको विज्ञापन	४४
४.४ नेपाली भाषा र साहित्यका पाठ्यपुस्तकहरूको विधागत वर्गीकरण	४५
४.४.१ कविता विधा	४५
४.४.२ आख्यान (कथा र उपन्यास) विधा	४८
४.४.२.१ कथा	४८
४.४.२.२ उपन्यास	५०
४.४.३ नाटक/एकाङ्गी विधा	५२
४.४.४ निबन्ध	५४
४.५ विधागत संयुक्तताका आधारमा पाठ्यसामग्रीहरूको वर्गीकरण	५४
४.५.१ क्याम्पसस्तरीय कविता, आख्यान, नाटक/एकाङ्गी र निबन्ध विधा	५४
४.५.२ उच्च तहका पाठ्यपुस्तक केन्द्रित समालोचना	५७
४.५.३ पाठ्यक्रमइतर नेपाली समालोचना	६०
४.५.४ नेपाली भाषाविज्ञान र नेपाली भाषा	६४
४.५.५ अनुसन्धान/शोधग्रन्थ	६६
४.५.६ सिद्धान्तग्रन्थ	७०
४.५.७ शोधविधि	७३
४.५.८ लोकसाहित्य विधा	७५
४.५.९ व्याकरण विधा	७६
४.५.१० नेपाली भाषा र साहित्यको इतिहास	७९
४.५.११ नेपाली भाषा शिक्षण	८०

४.५.१२ दर्शन	८५
४.५.१३ यात्रा-नियात्रा संस्मरण	८६
४.५.१४ विविध शब्दकोशहरू	८७
४.५.१४.१ नेपाली कोशहरू	८७
४.५.१४.२ शिक्षाकोश	९०
४.५.१५ नेपाली भाषा र साहित्येतर इतिहास	९१
४.५.१६ धार्मिकग्रन्थ	१०१
४.५.१६.१ अनूदित महत्त्वपूर्ण ग्रन्थहरू	१०४
४.५.१६.२ अनूदित जीवनी	१११
४.५.१६.३ अनुवादित कृतिहरू	११३
४.५.१७ विविध	११६
४.५.१८ विद्यालयस्तरीय पाठ्य तथा सन्दर्भपुस्तक	१२१
४.६ निष्कर्ष	१२३

परिच्छेद - पाँच

उपसंहार	१२६-१३३
५.१ निष्कर्ष	१२६
५.२ प्रमुख सुभावहरू	१३२
सन्दर्भसूची	१३४-१४०
(क) पुस्तकसूची	१३४
(ख) अप्रकाशित शोधग्रन्थ	१४०
सम्भावित शोधशीर्षक	१४१

सङ्केत सूची

क्र.सं.	शब्दको संक्षेपिकृत रूप	पूर्ण रूप
१.	ई.सं.	ईस्वी सम्वत्
२.	ज.ब.रा.	जङ्गबहादुर राणा
३.	डा.	डाक्टर
४.	त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
५.	तृ.सं.	तृतीय संस्करण
६.	ते.सं.	तेस्रो संस्करण
७.	द्वि.सं.	द्वितीय संस्करण
८.	ने.रा.प्र.प्र.	नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
९.	प	पण्डित
१०.	प्र.सं.	प्रथम संस्करण
११.	प्रा.	प्राध्यापक
१२.	प्रा.लि.	प्राइभेट लिमिटेड
१३.	पृ.	पृष्ठ
१४.	वि.सं.	विक्रम सम्वत्
१५.	सं.	सम्वत्
१६.	सह-प्रा.	सहप्राध्यापक
१७.	सी.टी.इ.भी.टी.	प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद् (नेपाली रूप)